

*Калениченко Р. А., кандидат психологічних наук, доцент,
професор кафедри психології та соціології УДФС України (м. Ірпінь)
Мустафаєв Г. Ю., кандидат психологічних наук, доцент,
професор кафедри психології та соціології УДФС України (м. Ірпінь)*

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

У статті на основі теоретичного аналізу наукових досліджень визначаються особливості соціально-психологічного супроводу професійного становлення майбутніх фахівців у процесі набування професійної зрілості на етапі навчання у ВНЗ.

Ключові слова: соціально-психологічний супровід, професійне становлення майбутніх фахівців, супровід студента.

В статье на основе теоретического анализа научных исследований определяются особенности социально-психологического сопровождения профессионального становления будущих специалистов в процессе приобретения профессиональной зрелости на этапе обучения в ВУЗе.

Ключевые слова: социально-психологическое сопровождение, профессиональное становление будущих специалистов, сопровождение студента.

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Соціально-економічні перетворення, які постійно відбуваються у суспільстві, ставлять нові вимоги до особистості сучасного фахівця. Все більшого значення для фахівця набуває здатність бути суб'єктом свого професійного розвитку та самостійно знаходити вирішення соціально та професійно значущих проблем в умовах мінливої дійсності [1]. Освітня реформа актуалізувала нові вимоги до професійної підготовки фахівців, пов'язані з необхідністю переосмислення цілей освіти в напрямку від парадигми засвоєння знань, умінь і навичок до створення психолого-педагогічних умов для професійного становлення студентів, які забезпечували б їх готовність до саморозвитку, особистісної й професійної самореалізації в мінливих умовах сьогодення.

Зміни, характерні для сучасного українського суспільства, зумовлюють радикальні зміни у внутрішньому світі сучасного студентства: змінюються його інтереси та потреби, мотиви учіння та вибору професії, отримання освіти, життєві плани, вся система ціннісних орієнтацій. Реалії вимагають від викладача врахування психологічних особливостей студентів, рівня розвитку їх пізнавальних здібностей, інтересів, якостей у процесі їх навчально-професійної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аспекти досліджуваної проблеми знайшли своє відображення в наукових працях, спрямованих на:

визначення сутності професійного розвитку особистості (Б. Ананьєв, Г. Балл, Е. Зеєр, Л. Мітіна, М. Пряжников, Н. Чепелева, Т. Яценко та ін.); дослідження професійного розвитку спеціаліста (Г. Абрамова, І. Вачков, М. Обозов та ін.); виокремлення необхідних професійно значущих якостей працівника (І. Гриншпун, Т. Гура, Є. Климов, О. Лідерс, О. Сухарьов та ін.); виявлення детермінант професіогенезу майбутніх спеціалістів на етапі фахової підготовки (В. Бочелюк, Л. Шнейдер та ін.); визначення концептуальних положень психологічного супроводу як системи професійної діяльності психолога (Р. Бітянова, Н. Глуханюк, Р. Овчарова та ін.).

Зараз усе частіше говориться про формування особистості сучасного полівалентного фахівця. Причому мається на увазі, що сучасне суспільство все більше потребує творчої особистості, здатної до високого рівня адаптації та самореалізації, яка проектує своє майбутнє, свій шлях, ставить перед собою чіткі завдання самовиховання, самовдосконалення та самоосвіти.

Ще з праць І. П. Павлова ми пам'ятаємо, що людина – це система, яка сама себе регулює, виправляє й навіть удосконалює. Психічна саморегуляція здійснюється в поєднанні її енергетичних, динамічних і соціально-змістових аспектів. Людина не автоматично переключається з однієї діяльності на іншу, а свідомо, з урахуванням соціальної ситуації, важливості виконуваних операцій, можливих результатів своїх

вчинків тощо. Вона має вибір, і в цьому полягає її свобода волі. Як свідомий індивід, особистість несе відповідальність за наслідки здійснених виборів і дій.

Йдеться й про те, що саме креативність є характерною ознакою творчої людини, здатної за власною ініціативою реалізувати свій потенціал, з вибором відповідних способів. Це потребує зміни соціально-психологічного супроводу навчально-виховного процесу, спрямування його на розвиток креативного середовища в освітній установі. І тут особливе місце соціогуманітарних дисциплін.

Повинен змінюватися вектор такого супроводу, спрямованого на створення креативного середовища освітньої установи. Саме середовище має вибудовуватися навколо інтересів УЧНЯ та виконувати функцію адаптації ВНЗ-ду до індивідуальних особливостей і суб'єктивних потреб студентів.

Отже, завданням нашої статті є висвітлення особливостей соціально-психологічного супроводу професійного становлення майбутніх фахівців у сучасному ВНЗ.

Виклад основного матеріалу. Зазвичай, як базовий принцип при формуванні теоретичних основ психологічного супроводу, вчені обирають суб'єктно-орієнтаційний підхід, який, насамперед, враховує активність і внутрішній потенціал суб'єкта, а отже його іманентне право самостійно здійснювати вибір і нести за нього відповідальність [9, 10]. Тому, головною метою соціально-психологічного супроводу навчально-виховного процесу у ВНЗ є допомога суб'єкту (клієнту) повноцінно реалізувати себе у професійній (навчальній) сфері.

Аналіз теоретичних та емпіричних даних з цього питання дозволяє операціоналізувати поняття «психологічний супровід» як комплексний метод, що забезпечує зовнішні умови для прийняття оптимальних рішень суб'єктом діяльності в різних ситуаціях життєвого вибору. Іншими словами, сенс соціально-психологічного супроводу полягає в тому, щоб навчити людину розв'язувати свої проблеми самостійно. Важливим положенням цього процесу є активізація саморозвитку суб'єкта діяльності, котра є необхідною умовою його професіоналізації (навчання). Отже,

основними завданнями соціально-психологічного супроводу у ВНЗ є максимальне розкриття потенційних можливостей викладача й студента, створення умов для повноцінного та максимального прояву позитивних сторін його індивідуальності й ефективної ампліфікації (збагачення) професійного (навчального) досвіду.

Методи психологічного впливу передбачають чималий спектр способів взаємодії з людиною, зокрема юридичні, економічні, ідеологічні, педагогічні та психологічні. У статті розглянуто лише психологічні аспекти цього процесу. Встановлено, що дієвим засобом супроводу є психологічний вишкіл, однією з найважливіших функцій якого є зменшення ступеня невизначеності та ентропії (кількості енергії, яка стала недоступною для здійснення соціальних змін і соціального прогресу). Сукупність теоретичних знань, практичних вмінь і навичок, які становлять зміст психологічного вишколу є суттєвим ресурсом життєвого середовища суб'єкта, залученого до професійної (навчальної) діяльності.

Підгрунтя соціально-психологічного супроводу становить єдність чотирьох функцій: діагностики суті проблеми, яка виникла; інформації стосовно природи проблеми та шляхів її розв'язання; консультації на етапі прийняття рішення й розробки стратегії вирішення проблеми; первинної допомоги на етапі реалізації розробленого плану.

Слід зазначити, що інформація, отримана в результаті проведення моніторингу, використовується лише як підгрунтя для прийняття певного рішення клієнтом. Проте накопичені та систематизовані у процесі моніторингу дані є унікальним матеріалом з онтогенетичної історії розвитку клієнта, що зажди збагачує його уявлення про власні психологічні ресурси й стратегію професіоналізації з метою подальшого використання в професійному консультуванні та стимулюванні професійного розвитку.

Наступний етап здійснення системи психологічного супроводу студента передбачає використання техніки самофутурування в професію, яка належить до прийомів конструювання майбутнього. Використання цієї техніки дозволяє

актуалізувати активність суб'єкта в побудові та реалізації можливих професійних ситуацій, подій, оскільки саме образ бажаного майбутнього виступає стимулом саморозвитку та самореалізації людини.

Інтегрованим елементом техніки самофугування є побудова життєвої програми суб'єкта. Як модель наміченого ним життєвого шляху, ідеальний і бажаний образ майбутнього результату, життєва програма відбивають магістральні цілі, життєві плани та способи їхньої реалізації в певних видах професійної діяльності [9]. Проектування, планування власної стратегії розвитку – процес індивідуально-особистісний, який не виносить примушення й формального ставлення, тобто не може здійснюватися без бажання та інтересу. Суб'єкт співвідносить себе із різноманітним соціальним умовам, форм, структур життя, визначаючи власну траєкторію руху. Для того, щоб проект власного професійного становлення не перетворився в схему, необхідно, насамперед, чітко уявляти не лише кінцевий результат, але й способи його досягнення, шлях, яким прагне йти людина, і ті об'єктивні та суб'єктивні ресурси, котрі для цього знадобляться [9, 10]. Важливим компонентом суб'єктивної картини професійного шляху є уявлення суб'єкта про характер детермінаційних зв'язків між подіями, які відбулися, відбуваються і будуть відбуватися в житті.

Проектування майбутнього здійснюється за допомогою таких процедур: інтерпретації емоційного стану, перегляду минулих рішень, самофугування, планування часової організації майбутньої діяльності, репетиції майбутнього, наприклад, з використанням рольової гри.

Професійна соціалізація випускників ВНЗ уможливується успішним подоланням кризи переходу від навчальної до професійної діяльності. Умова подолання кризи – високий розвиток особистісної та предметної (фахової) рефлексії, прояв якої здійснюється засобами комунікації. Саме розвиток комунікативної компетентності визначає конструктивний або деструктивний вплив рефлексії на перебіг професійної соціалізації. Висока рефлексивність як така ще не забезпечує успішності професійної соціалізації. Комунікативна компетентність виступає ланкою, що опосередковує проявлення рефлексії у трудовому процесі.

Висока рефлексивність у поєднанні з високою комунікативною компетентністю сприяє успішній професійній соціалізації; висока рефлексивність у поєднанні з низькою комунікативною компетентністю ускладнює цей процес. Відтак, успішний перебіг професійної соціалізації вимагає наявності двох необхідних умов (жодна з яких не є достатньою): 1) розвитку особистісної та соціальної рефлексії, 2) комунікативної компетентності [12].

Супровід студента може здійснюватися у двох варіантах:

- загальногруповому;
- індивідуально-особистістому.

У першому варіанті створення креативного середовища забезпечується системою «викладач-студент», де на основі засвоєних знань переважають діалогічні форми роботи.

Вже було зазначено, що саме креативність є характерною ознакою творчої людини, здатної за власною ініціативою реалізувати свій потенціал, з вибором відповідних способів. Це потребує зміни соціально-психологічного супроводу навчально-виховного процесу, спрямування його на розвиток креативного середовища в освітній установі. І соціогуманітарні дисципліни посідають тут особливе місце.

Компоненти креативної особистості: мотиваційний, інтелектуальний, емоційний та комунікативний. Для їх розвитку потрібно розширяти рольовий простір кожного студента й включати його в різноманітні види діяльності, які забезпечують йому творчу самореалізацію та створюють досвід соціальних відносин.

Використовуючи педагогічні технології при викладанні соціогуманітарних дисциплін, насамперед слід формувати інноваційну особистість, якій притаманні:

- внутрішня свобода (ситуації вибору, які стимулюють пізнавальний інтерес «Хочу все знати», почуття відповідальності та власної значимості);
- стабільність і стресостійкість – це керування емоціями (відчувати настрій інших, протистояти стресам, вміти переборювати відчуття страху, сорому);
- адекватна самооцінка (саме вона формується й змінюється протягом усього шкільного життя. Особливо нестабільним є підлітковий вік).

Питання психології

У практиці розвитку креативної особистості в процесі отримання освіти педагоги рекомендують:

- свідомо експериментувати з новими формами організації занять, здійснюючи пошук методів максималізації підтримки, яку члени колективу надають один одному в творчому плані;

- намагатися створити в колективі атмосферу взаємодії та взаємного стимулювання до висунення ідей;

- розширювати участь і підвищувати зацікавленість кожного члена колективу у творчому процесі;

- постійно підкреслювати важливість оригінальних рішень у будь-яких предметних галузях;

- використовувати повноцінні проекти й завдання для тренувальних завдань;

- створити атмосферу постійного пошуку та припливу проблем (завдань). Один з проявів креативності - не лише здатність оригінально розв'язувати проблеми, але й знаходити нові;

- знаходити можливість заохочення нових думок та ідей, конструктивної критики;

- позбавлятися стереотипів і позбавляти від них інших, позитивно реагувати на запропоновані ідеї, заохочувати ідеї;

- накопичувати ідеї, неприйнятні для розв'язання конкретної задачі (вони можуть знадобитися), пошук сфери застосування цих ідей;

- надавати максимальну свободу в процесі творчості;

- розробити разом з колективом рейтингову систему оцінювання творчого (та/або креативного) внеску, заслуг і кінцевих результатів;

- заохочувати аналіз успішного або неуспішного досвіду вирішення проблем;

- розвивати й заохочувати взаємодію між групами, які паралельно розв'язують власні задачі та розробляють власні проекти;

- підтримувати й допомагати в розширенні інформаційно-комунікативних каналів для отримання необхідних даних і знань.

Ефективними методами роботи є методи креативного навчання. До них належать методи, що в традиційному розумінні є інтуїтивними: «мозкового штурму», емпатії, педагогічні методи, під час застосування яких студент виконує роль викладача. Такі

методи спираються на нелогічні дії студентів, що мають інтуїтивний характер.

Інший вид креативних методів навчання базується на використанні алгоритмічних приписів та інструкцій (метод синектики, «морфологічного аналізу»). Їхня мета – побудова логічної опори для створення учнями освітньої продукції.

Наступний вид креативних методів - метод евристики. Це прийоми, які дозволяють учням розв'язувати питання шляхом «наведення» на можливі правильні рішення та скорочення варіантів таких рішень.

До креативних методів належать також:

- метод вигадкування - спосіб створення невідомого студентам раніше продукту за результатами певних розумових дій;

- метод «Якби...» - студентам пропонується скласти опис і намалювати малюнок того, що відбудеться, якщо у світі щось зміниться. Виконання подібних завдань не тільки розвине здатність уявляти, а й дозволить краще зрозуміти будову реального світу, взаємозв'язок його складових, фундаментальні основи різних наук;

- образної картини - відтворює такий стан студента, коли сприйняття і розуміння об'єкта, що вивчається, наче зливаються; відбувається його цілісне, нерозчленоване бачення. Студент під час такої роботи не тільки думає різними масштабами, співвідносить свої знання з різних галузей знань, а й відчуває значення зображеної реальності;

- гіперболізації – збільшується чи зменшується об'єкт пізнання, його окремі частини або якості;

- аглюцінації – студентам пропонується поєднати не поєднані у реальності якості, властивості, частини об'єкта й зобразити, наприклад, гарячий сніг, солодку сіль тощо.

У процесі навчання зв'язок методу з іншими компонентами є зворотним: метод є похідним від цілей, завдань, змісту, форм навчання; водночас він суттєво впливає на можливості їхньої практичної реалізації. Навчання прогресує настільки, настільки «дозволяють» йому рухатися уперед застосовані методи.

Зважаючи на характер взаємодії рефлексивності та комунікативної компетентності, слушно стверджувати, що для формування особистості саме сучасного полівалентного фахівця соціально-

Питання психології

психологічний супровід академічних груп у ВНЗ неодмінно має містити заходи, спрямовані на розвиток цих психологічних якостей. Актуалізація когнітивного дисонансу між цінностями навчання у ВНЗ та майбутньої професійної діяльності, в контрольованих умовах соціально-психологічного супроводу навчального процесу, а саме при викладанні соціогуманітарних дисциплін, виступатиме підґрунтям процесу становлення індивідуально-психологічної адаптованості студентів до професійних криз. Елементи кризи можуть актуалізуватись шляхом одночасного впровадження альтернативних вимог щодо мотивів, умов і способів діяльності; амбівалентних обґрунтувань її сенсу; варіювання статусу учасників тренінгу; введення елементів змагальності та діяльності в умовах дефіциту часу, інформації та ресурсів [12].

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Сучасне суспільство все більше потребує творчої особистості, яка має високий рівень адаптації і самореалізації, проектує своє майбутнє, свій шлях, ставить перед собою чіткі завдання самовиховання, самовдосконалення й самоосвіти. Соціально-психологічний

супровід професійного становлення майбутніх фахівців – це своєчасна вказівка можливих професійних перспектив, а при необхідності – психологічна й педагогічна допомога та підтримка у виборі шляхів професійного й особистісного розвитку, яка може реалізовуватися як засобами психологічної служби, так і шляхом конструювання змісту навчальних дисциплін та використання сучасних методів навчання.

Не треба забувати, що саме креативність є характерною ознакою творчої людини, здатної за власною ініціативою реалізувати свій потенціал, з вибором відповідних способів. Це потребує зміни соціально-психологічного супроводу навчально-виховного процесу, спрямування його на розвиток креативного середовища в освітній установі. І тут особливе місце соціогуманітарних дисциплін.

Повинен змінюватися вектор такого супроводу, спрямованого на створення креативного середовища освітньої установи. Саме середовище має вибудовуватися навколо інтересів УЧНЯ та виконувати функцію адаптації ВНЗ до індивідуальних особливостей і суб'єктивних потреб студентів.

Список використаних джерел

1. Кокун О.М. Психологія професійного становлення сучасного фахівця: Моно- графія. – К.: ДП "Інформ.-аналіт. агенство", 2012. – 200 с.
2. Корольчук М.С., Крайнюк В.М. Соціально-психологічне забезпечення діяльності в звичайних та екстремальних умовах: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. - К.: Ніка-Центр, 2006. – 580 с.
3. Калениченко Р.А. Психологічне забезпечення підрозділів охорони: Дис... к-та психол. наук. – К.: Інститут психології ім. Г.С.Костюка АПН України, 2004. – 261 с.
4. Калениченко Р.А. Бараннік В.А. Психологічні особливості комунікативної креативності студентів // Зб. наук. праць Київського міжнародного університету. – Вип. 9. – Київ, 2006.
5. Калениченко Р.А. Соціально-психологічне забезпечення розвитку особистості у сфері вищої освіти: Монографія / Під. ред. Гриніва О.І., Пилипенка О.І. – К.: КиМУ, 2010. – 234 с.
6. Калениченко Р. А. Вдосконалення технологій соціально-психологічного супроводу навчально-виховного процесу у ВНЗ / Соціалізація студентської молоді в процесі професійної підготовки: Зб. наук. праць / [Ківенко Н.В., Богдановський І.В., Пилипенко О.І., Стасюк В.В., Тарапатова Н.М., Калениченко Р.А., Петухова І.О. та інші]; за заг. ред. Н.В. Ківенко. – Ірпінь: Вид-во Національного університету ДПС України, 2015. – С. 55-65 с.
7. Комунікативні процеси в навчанні: Навчально-методичний комплекс дисципліни / Г.Ю. Мустафаєв; Ю.Г.Поводюк. – Ірпінь.: НУДПСУ, 2012. – 426 с.
8. Психолого-педагогічне забезпечення навчально-виховного процесу: Навч. посібник / В.М. Смірнов; М.В. Руденко, Р.А. Калениченко, В.О. Гаврилюк. – К.: КНУБА, 2014. – 432 с.
9. Психологічне супроводження військовослужбовців в діяльності за екстремальних умов / під науковою редакцією доктора психологічних наук, професора Ложкіна Г.В. – К.: В/ч А 0515, 2003. - 140 с.
10. Ложкін Г.В., Сьомін С.В., Пеньковський С.В. Військова психологія: терміни, поняття, визначення. Словник-довідник: Навч. посібник. – К.: ІЗМН, 1996. – 144 с.
11. Біла книга національної освіти України / Акад. пед. наук України; за ред. В. Г. Кременя. – К.: АПН України, 2009. – 144 с.
12. Соціально-психологічний супровід академічної групи як засіб розвитку культури спілкування

студентів / Дис... канд. психол. наук: 19.00.05 / Л.В.Власенко; Ін-т психології ім. Г.С.Костюка АПН України. – К., 2005.

13.Наказ Міністерства освіти і науки України № 1248 від 30.12.2009 р. «Про покращення соціально-педагогічного і психологічного супроводу навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах III-IV рівнів акредитації».

References

1. Kokun O.M. Psykhologhiia profesiinoho stanovlennia suchasnoho fakhivtsia: Mono- hrafiia. – K.: DP "Inform.-analit. ahenstvo", 2012. – 200 s.
2. Korolchuk M.S., Krainiuk V.M. Sotsialno-psykhologichne zabezpechennia diialnosti v zvychaynykh ta ekstremalnykh umovakh: Navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchyykh navchalnykh zakladiv. K.: Nika-Tsentr, 2006. – 580 s.
3. Kalenyuchenko R.A. Psykhologichne zabezpechennia pidrozdiliv okhorony: Dys... k-ta psykholog. nauk. – K.: Instytut psykhologhii im. H.S.Kostiuka APN Ukrainy, 2004. – 261 s.
4. Kalenyuchenko R.A. Barannik V.A. Psykhologichni osoblyvosti komunikatyvnoi kreatyvnosti studentiv // Zb. nauk. prats Kyivskoho mizhnarodnoho universytetu. – Vyp. 9. – Kyiv, 2006.
5. Kalenyuchenko R.A. Sotsialno-psykhologichne zabezpechennia rozvytku osobystosti u sferi vyshchoi osvity: Monohrafiia / Pid. red. Hryniv O.I., Pylypenka O.I. – K.: KyMU, 2010. – 234 s.
6. Kalenyuchenko R. A. Vdoskonalennia tekhnolohii sotsialno-psykhologichnoho suprovodu navchalno-vykhovnoho protsesu u VNZ / Sotsializatsiia studentskoi molodi v protsesi profesiinoy pidhotovky: Zb. nauk. prats / [Kivenko N.V., Bohdanovskiy I.V., Pylypenko O.I., Stasiuk V.V., Tarapatova N.M., Kalenyuchenko R.A., Pietukhova I.O. ta inshi]; za zah. red. N.V. Kivenko. – Irpin: Vyd-vo Natsionalnoho universytetu DPS Ukrainy, 2015. – S. 55-65 s.

Kalenichenko R. A., PhD in psychology, associate professor

Mustafaiev G. U., PhD in psychology, associate professor

PECULIARITIES OF SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL SUPPORT TO FUTURE SPECIALISTS' PROFESSIONAL DEVELOPMENT

On the basis of theoretical analysis of research the paper determines the peculiarities of social and psychological support to future specialist's professional development in the process of professional maturity during their training at the higher educational establishments.

Modern society increasingly requires creative personality, capable for a high level of adaptation and self-realization. Such personality can create their future, their way, set clear tasks for self-improvement and self-education. Psychic self-regulation is realized in its combination of energetic, dynamic, social and semantic aspects. As a conscious individual, the person is responsible for the consequences of their own choices and actions. The creativity is a characteristic feature of a creative person, capable to fulfill their potential with their own initiative and with a choice of appropriate methods. There are such components of the creative personality as motivational, intellectual, emotional and communicative. For their development it's necessary to expand the role space of each student and to include him in a variety of activities that provide creative fulfillment and create the experience of social relations.

It's necessary to change social and psychological support of the educational process, to focus it on the development of creative environment in the educational institution. Effective means of such support is the psychological training, one of the most important functions of which is to reduce uncertainty and entropy (the amount of energy that has become available to make social change and social progress). There is a special role of humanitarian disciplines in this aspect. The combination of theoretical knowledge and practical skills makes the contents of the psychological training. It is the essential resource for the living environment of a person involved in professional (educational) activities.

Background of socio-psychological support combines four functions: diagnosis of the problem which has arisen; information on the nature of the problem and ways of its solution; consultations during decision-making process and strategy development the problem solving; primary care at the stage of realization of plan.

A person does not automatically turn from one activity to another but doing it deliberately, taking into account the social situation, the importance of the fulfilled operations, the possible results of the actions. The main purpose of social and psychological support to the educational process at the university is a person's fully realization assistance in the professional (academic) field. The sense of social and psychological support is to teach people to solve their problems independently. Updating the cognitive dissonance between the values of training in high school and future professional activities in the controlled conditions of social and psychological support to the educational process, namely the teaching humanities disciplines, will serve as the foundation of the formation process of individual and psychological adaptation of the students to professional crises.

Key words: social and psychological support, future specialist's professional development, student's support.